

حکمت راستین

درباره سیره نظری و عملی حسن حسن‌زاده آملی

خلاصه‌المنهج

■ ملافتح‌الله کاشی
■ ۱۶۰ صفحه

یکی از آثار علامه تصحیح تفسیر «خلاصه‌المنهج» نوشته ملافتح‌الله کاشی است که مطابق قرائت ابوبکر بن عیاش از عاصم است. آیت‌الله حسن‌زاده در پایان این کتاب رساله‌ای تحقیقی در خصوص اختلاف قرائت ابوبکر با حفص راوی دیگر قرائت عاصم نگاشته است. در چاپ این اثر، ناشر اسم علامه شعرانی، استاد ایشان را به عنوان محقق و مصحح کتاب نوشته است.

اسفار اربعه

■ ملاصدرا
■ ۲۷۰ صفحه

یکی دیگر از آثار تصحیحی علامه حسن‌زاده آملی، تصحیح «اسفار اربعه» اثر ملاصدرا است که از روی چندین نسخه خطی انجام شده است. همه منابع و مصادر مسائل عرفانی از کتاب‌های اصلی عرفانی مانند فتوحات مکیه و فصوص الحکم و مصباح الانس و تمهید القواعد به دست آمده است و علامه حسن‌زاده آملی در همین موضوع، کتاب «عرفان و حکمت متعالیه» را نوشته است.

کشف‌المراد

■ علامه حلی
■ ۲۴۰ صفحه

تصحیح کتاب کشف‌المراد که شرح علامه حلی بر تجرید الاعتقاد خواجه نصیر طوسی است، از دیگر آثار تصحیحی علامه حسن‌زاده آملی است. این کتاب نیز چند دوره تدریس و بررسی و هم‌زمان تصحیح شده است. آیت‌الله حسن‌زاده معتقد است تحریفات زیادی این کتاب را گرفته بود که سعی شده است از منابع معتبر آن را تصحیح کند تا یک بار برای همیشه متن معتبری به دست آید.

سیاوش مهرانی نویسنده

سخن درباره متفکری صدایی است که قائل به معاد جسمانی است و دنیا را در صورت مبتنی بر حکمت متعالیه ارزیابی می‌کند. سخن درباره عارفی شیعی است که توانسته ارادت به خاندان اهل بیت را با دوستی ابن عربی و مولوی پیوند دهد. سخن درباره مردی است که به معنای واقعی کلمه عارفی مسلمان و حکیمی متشرع بود. کافی است به این جملات دقت کنید تا میزان خلوص و تبحر او را در معارف عرفان و حکمت راستین دریابید. جایی که می‌گوید: «آقایان داریم خداحافظی می‌کنیم. ای بسا که خبر به شما رسیده: حسن‌زاده مسافرت کرد. آه و ناله‌ای ندارد که، هست. نظام عالم است و ما هم از پس پرده خبر نداریم. خدا نکند ندارد که. چرا نکند؟ اینجا باشیم برای چه؟ دار خلود نیست. دار حرکت است.» اینها سخنان دو سال پیش آیت‌الله حسن‌زاده آملی است که در پی وخامت حالش در بیمارستان آمل خطاب به مشتاقان و خویشانش گفت. سخنانی که روز شنبه سوم مهرماه سال ۱۴۰۰ به واقعیت پیوست و حسن‌زاده آملی در نود و سه سالگی درگذشت. او را فیلسوف، متأله و عارف می‌نامیدند اما واقعیت این است که او را طبیب، منجم، ریاضی‌دان، مصحح، شاعر و حتی متخصص علوم غریبه نیز می‌توان نامید. درست به همین خاطر طرفدارانش او را علامه ذوالفنون و علامه دهر می‌نامند. عنوانی پرطمطراق که پیش از این به استادش سید محمدحسین طباطبایی اطلاق می‌کردند.

آیت‌الله حاج شیخ حسن حسن‌زاده آملی در سال ۱۳۲۳ شمسی تحصیلات کتب ابتداییه را در مدرسه روحانی (حوزه علمیه) که در میان طلاب علوم دینیه معمول و متداول است، از نصاب الصبیان و رساله عملیه فارسی آیت‌الله سید ابوالحسن اصفهانی (چون ایشان مرجع علی‌الاطلاق در آن زمان بودند) و کلیات سعدی، گلستان

سعدی و جامع المقدمات و شرح الفیه سیوطی و حاشیه ملاعبده بر تہذیب منطق و شرح جامی بر کافیہ نحو و شمسیه در منطق و شرح نظام در صرف، مطول در معانی و بیان و بدیع و معالم در اصول، تبصره در فقه و قوانین در اصول تا مبحث عام و خاص، را در آمل از محضر مبارک روحانیون آن شهر از جمله: محمد آقا غروی و آقا عزیزالله طبرسی و آقا شیخ احمد اعتمادی و آقا عبدالله اشراقی و آقا ابوالقاسم رجایی و... فراگرفتند و نیز از حضرت آیت‌الله عزیزالله طبرسی تعلیم خط می‌گرفتند تا اینکه خود حضرتش در آمل چند کتاب مقدماتی را تدریس کردند.

از جمله اساتید دیگر ایشان، زبده علمای عامل و عمده عرفای شامخ، عروج کرده به مطالع یقین، حکیم متفقه، فقیه متأله، استاد علامه مکاشف و بحر معارف، حاج سید محمدحسن الهی طباطبایی - برادر علامه سید محمدحسین طباطبایی - بود که در فنون علوم غریبه اوفاق، جفر، رمل علم حروف، علم عدد و زُجُر و بینات و دیگر شعب ارثماطیقی از محضرشان بهره‌مند شدند. همچنین به مدت چهار سال یا بیشتر جهت تعلیم علوم ارثماطیقی در محضر گرانقدر عالم وفی زکی تقی، فرزند عالم کامل، آیت‌الله سیدعلی قاضی تبریزی، یعنی سیدمهدی قاضی طباطبایی مشرف بوده‌اند. به فرمایش حضرت آقا: «ایشان در تعلیم من بذل جهد فرمود و او را بر من حقی است عظیم.»

و نیز سالیانی در قم به محضر مبارک تنی چند از آیات عظام در درس فقه افتخار تشریف داشتند. خود می‌فرمایند: «به خداوند سوگند قلم و زبان به ادای شکر محشار نیکی‌هایی که این مشایخ عظام در حق ما نموده‌اند وافی نیست؛ اگر چه علل و مفیض علی‌الاطلاق، الله رب العالمین است.» آیت‌الله حاج شیخ حسن حسن‌زاده آملی بیش از هر استاد دیگری نزد علامه طباطبایی متن خواند و تلمذ کرد و بیش از ۱۷ سال دانش‌آموز او بود. اما اجازه‌اش در فقه و اصول را از علامه شعرانی گرفت. میرزا ابوالحسن شعرانی در متنی که برای اجازه اجتهاد

برای حسن‌زاده نوشته، با عناوین و وصف‌های بلند از شاگردش یاد می‌کند و می‌نویسد: «مولانا الاجل الموفق نجم‌الدین و نور الصبایه و مصباح العلم و شمس الهدایه شیخ حسن آملی معروف به حسن‌زاده در علم قرآن: لفظ و معنایش، باطن و ظاهرش، قرائت و کتابت و دیگر امور متعلق به آن بر اقران خویش فائق و در تتبع احادیث و علوم ادبی مورد نیاز در آن بر غیر خویش برتر گشته است. کلمات کتاب شریف کافی را ضبط کرده و آن را به نحوه شگفت‌آور اعراب‌گذاری کرده است. در علم نجوم و ریاضیات وابسته ید طولایی دارد و در استخراج افلاک و کسوفین دارای مهارت است. او در علوم شرعیه عقلیه و نقلیه سوارکار ماهر میدان مسابقه است. من او را بر استنباط فروع از اصول توانا دیدم و به او اجازه دادم روایتی که نقل آن برای من صحیح است، از من روایت نماید.» آیت‌الله حسن‌زاده آملی اگر چه هم فقیه بود و هم مجتهد، اما به وصف عرفان و تصوف و فلسفه و حکمت متصف بود. نگارش ۳۰ رساله فلسفی، ۲۵ رساله ریاضی و هیوی، ۲۰ رساله عرفانی، ۱۰ رساله ادبی، ۷ رساله ربوایی، ۶ رساله کلامی و ده‌ها رساله فقهی، تفسیری و رجالی که مجموع آنها به ۱۵۰ رساله می‌رسد، او را در جایگاهی بلند در تاریخ اندیشه عرفانی و فلسفی معاصر قرار داده بود. او حتی کلیله و دمنه و گلستان سعدی را نیز تصحیح کرده بود و بیش از ۵۰۰۰ بیت شعر به زبان‌های فارسی و عربی و طبری سروده بود. حسن‌زاده آملی همچون استادش علامه شعرانی در رشته‌ها و فنون مختلف آگاهی داشت و یادآور علمای قدیم در سنت اسلامی بود. همان‌طور که ذکرش رفت، آیت‌الله حاج شیخ حسن حسن‌زاده آملی آثار بسیاری در فلسفه، عرفان، ریاضی، نجوم، ادبیات فارسی و عربی داشت. در این میان برخی از مهم‌ترین آثار فلسفی و عرفانی چون اسفار اربعه ملاصدرا، اشارات و شفا ابن‌سینا و شرح فصوص‌الحکم را تصحیح کرده بود و بر آنها حاشیه نوشته بود. وی نهج‌البلاغه امیرالمومنین و